

"וְכַאֲשֶׁר תִּמְצָא יְדָכֶם - תִּהְרְגוּ!"

על פרשנות מעוותת בספר הכוזרי

בספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי, מאמר ראשון סעיפים קיג-קטו, כתוב כך (תרגום יהודה אבן שמואל):

[קיג] **אָמַר הַחֶבְרִי:** רואה אני כי אתה מגנה אותנו על דלותנו ועל רע מצבנו. האין טובי אנשי הדתות מתפארים בכמו אלה? כך אין הנוצרים מתגאים אם במי שאמר 'האיש אשר הפך בלחי ימינך הויט לו לחי שמאלך, ואשר אחז בטליתך תן לו גם חלוקך'? ומאות בשנים באו עליו ועל בני עדתו... בוז ויסורים והרג... ובאלה מתפארים כעת כל בני דתם! וכדבר הזה קרה גם למיִסֵד דת האיסלם ולחבריו עד אשר נתעלו וגברו, אכן רק בזה יתפארו בני דתם וישתבחו... אך אנו יחסנו אל האלוה במצבנו היום קרוב יותר מאשר אילו הייתה לנו גדולה בעולם הזה.

[קיז] **אָמַר הַפּוֹזְרִי:** כך אמנם היה הדבר אילו הייתה ענותכם דבר אשר בחרתם בו, אבל היא אינה כי אם דבר שבהכרח, וכאשר תשיג' ידכם תהרגו **אף אתם בשונאיכם!**

[קטו] **אָמַר הַחֶבְרִי:** **מִצָּאתָ מְקוֹם פְּאֵבֵי מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים?** כי אמנם אילו קיבלו רוב בני עמנו את עֲנִינֵנו מתוך כניעה לאלוה ולתורתו, כמו שאמרת, לא היה העניין האלוקי עוזבנו לזמן רב כל כך. אולם רק מעטים בתוכנו הם בדעה זו. ועם זה יש שכר לרוב, כי אף הם נושאים בעול הגלות לא רק בהכרח - כי אם ברצון, כי אילו רצו היה כל אחד מהם חבר ועמית לאשר יגוש' בו בהוציאו מילה קלה מפיו, ודבר כזה אינו נשאר ללא שכר אצל השופט הצדיק. אך אילו סבלנו גלות זו ודלות זו לשם שמים כראוי, כי אז היינו פאר גם לדור של ימות המשיח שלהם אנו מצפים, והיינו מקרבים זמן הגאולה המקווה...

טרם נבאר את מהלך הדיאלוג, אציג את הפירוש המוטעה, השכיח בעולם האקדמאי-ליברלי. לפי פירוש זה מלך כוזר מאתגר את החבר בטענה שהאיפוק היהודי שלא להשיב לשונאיהם מכה תחת מכה אינו מלמד על ענווה ואצילות מוסרית, שכן חולשתם הצבאית ומיעוטם המספרי בארצות גלותם מאלץ אותם

1 בתרגום אבן תיבון: 'תמצא'.

2 בתרגום אבן תבון: 'מצאת מקום חרפתי מלך כוזר'.

לכפוף ראש בפני כל גוי וממלכה, אולם בנסיבות אחרות בהיות היהודים חזקים ובעלי נשק וללא פחד היו היהודים הורגים בשונאיהם³, ובזאת הייתה נגלית ערוותם המוסרית שאין הם נמנעים משפך דם נקיים. ואכן, הקטע המודגש, נשוא דינונו, מצטייר ממבט ראשון כקל להבנה וחד משמעי.

אך זאת רק כשקוראים את המשפט הזה במנותק מהכתוב לפניו והכתוב לאחריו. בהקשר המסוים של המשפט הזה הבנת הנקרא שונה לגמרי: במענה לקביעת החבר (סעיף קט) שאלוקים קרוב לבני ישראל כאן בעולם הזה, שהרי השרה את רוחו על נביאי ישראל וחסידיו, מתריס המלך כנגדו (סעיף קיב) באמירה שמצב היהודים השפל תחת הגויים נראה כדגם למעמד הצפוי להם בעולם הבא - לאמור, בני ישראל מרוחקים לאמיתו של דבר מאלוקים. על כך משיב החבר (סעיף קיג) שהיכולת לספוג סבל היא מעלה דתית נחשבת ומהוללת בקרב הנוצרים, כגון האמרה "האיש אשר הפך בלחי ימינך הושיט לו לחי שמאלך, ואשר אחז בטליתך תן לו גם חלוקך" וכד'. הנוצרים ואף המוסלמים מתגאים בתופעה שהם נהרגו על אמונתם בתקופות שהיו נרדפים. קבלת הסבל מטעמים דתיים המפוארת בקרב בני הדתות הגדולות ה'מתחרות' נגדנו, היא אפוא מעלתנו בהיותנו בדלות ומסכנות, שהרי מפני כניעתנו לה' אנו מקבלים את גזירתו ברצון ובהשלמה, ובעבור זה תגדל מעלתנו בעולם הבא.

כלפי קביעה זו מגיב המלך על אתר; הכיצד אתה החבר עורך השוואה בין קדושי הנוצרים ליהודים בגלותם, והלא הללו שהגישו למכיהם את לחיים השמאלית תחת להשיב להם כגמולם, עשו זאת מרצונם - בשונה מכם היהודים, אשר אתם נמנעים מלהגיב מכורח היותכם מיעוט חלש השרוי בסביבה עוינת וחזקה, אשר תעניש אתכם קשות אם תהינו להרים ראש! הרי לו הייתם בעלי כוח מספיק בוודאי הייתם הורגים במתנכלים לכם! מסקנה: כניעתכם בפועל אינה מעידה על מעלה נפשית כלשהי.

למשמע תוכחה זו, היה ביד החבר לתרץ בפשטות: "אני ואחי היהודים יודעים בנפשנו פנימה שאנו כנועים לה' יתברך ומקבלים באהבה את הגלות שהועיד לנו. ורציה חיצונית לחיזוק טענתי היא העובדה שאין היהודים משתמדים, אע"פ שאילו אמרו מילה אחת בה הם מודים לעיקרי הנצרות היו נפטרים לגמרי מצרות נוראות הבאות עליהם מיד מעניהם הנוצרים, ואף היו מכאן ואילך זוכים ליחס אוהד". כך יכול היה החבר לדחות בפשטות את תוכחת המלך הכוזרי.

אבל החבר איננו בהול להתהדר בהילת המנצח בוויכוח. מטרתו היא להציף את האמת כפי שהיא. לפיכך אינו מעלה קביעה גורפת המעניקה לו יתרון בפרט מפרטי הוויכוח, אלא מאשר את דברי המלך בנקודה מסוימת, לאמור: "מצאת מקום תורפתי מלך כוזר. אנו היהודים, מיעוט מתוכנו אכן מקבל בנפש חפצה את אימי הגלות

3 בוודאות? בסבירות גבוהה? ... ראה להלן.

והדלות, אולם רובנו נתון במצב ביניים שבין קבלה מרצון לבין קבלה מתוך הכרח, ויש סיוע לקביעתי זו מעובדת סירובם של מרבית היהודים להשתמד חרף העובדה שמילה אחת בה הם מודים לעיקרי הנצרות הייתה גואלת אותם לגמרי מצרות רבות מיד נוגשיהם הנוצרים. סוף דבר, הציבור היהודי ניחן במידה רבה במעלת הכניעה מרצון לאלוקים, אם כי לבושתִי לא במידה מלאה. משפך הם פני הדברים, הוסרה טענתך המלך, ואין להקיש ממצבנו השפל על ריחוקנו מאלוקים". כך נראה שהבינו גם המפרשים הקלאסיים של ספר הכוזרי במהדורות השונות.

עד כאן תמצית הדיאלוג הנפרש בסעיפים קיג-קטו.

משמעות הדברים היוצאים מפי המלך בסעיף קיד היא, שלו היו היהודים הורגים בגויים המתאנים להם לא היה בתגובתם זו כל פגם במישור שבין אדם לחברו⁴, שכן כך היא הדרך הנורמטיבית להילחם ברוצחים ושוודים אכזריים. אולם דפוס תגובה כזה היה בו כדי ללמד במישור שבין אדם למקום שהיהודים אינם כנועים לגורל שהאָל הועיד להם, דהיינו שלא שוכנת בנשמתם הדרגה הרוחנית הנוצרית והמוסלמית הנ"ל. זה מוקדו של מהלך הדברים בספר הכוזרי אשר צוטט בזה. בתגובתו החבר (בסעיף קטו הנזכר) **כלל אינו מתייחס לדברי המלך "וכאשר תמצא ידכם תהרגו"**, כי אם לרישא של דבריו בלבד. מענה החבר מתמצה בתיאור עמדתם האמונית-רגשית של בני הקהילה היהודית. ברור אם כן שהתיבות "מצאת מקום חרפתי מלך כוזר" אין משמען "אני החבר כופף ראשי ומתוודה, מפני קושיה כלשהי שהעלית כנגדי". אלא כוונת החבר לומר: "יש אמת נקודתית במסקנתך מלך כוזר, אמת שאני מכיר בה **באורח עצמאי** מהתבוננותי במציאות היהודית. אך מאחר והזכרת את פגמנו הרוחני, הריני לשים את הדברים בפרופורציה ובראיה רחבה ומנומקת"⁵.

סיכומו של דבר: הסכמת החבר לדברי התוכחה של מלך הכוזרים מתמצת בכך שלצערו רוב בני עמו לא קיבלו את עונש הגלות מתוך כניעה לאלוה ולתורתו, אלא רק במידה חלקית; לא הייתה כלל התייחסות בדבריו להתנהגות אלימה כלפי האויבים שהייתה או לא הייתה קורית אם עם ישראל היה שולט ולא נשלט.

* * *

אולם בספרות האקדמאית העכשווית, המקצועית והפופולרית, מצאתי חמישה כותבים שנקטו שיש לפרש את דברי החבר על דרך ההרחבה, שהחבר מודה לכל

4 ובנדון דידן, בין קבוצה אנושית אחת לקבוצה אנושית אחרת.

5 דומני שריה"ל מרמז כאן להימשכותה ה'נצחית' של הגלות היהודית בהשוואה לתקופות הקצרות בהן נרדפו נוצרים ומוסלמים, ונמצא אפוא שככל שארכו שנות גלותנו זה לעומת זה גדל עוצם רוחנו וגבהה מעלתנו לפני האלוקים.

דברי המלך אשר בסעיף קיד, ומאשר שאם יצויר מצב בו לא יהיו היהודים מיעוט חלש אלא בעלי עוצמה שבידם חרב וחנית, אפשר שהיו הורגים בנוצרים וברודפי היהודים. כאמור - אינני רואה כל בסיס טקסטואלי ממשי לפירוש המרחיב⁶. אולם אפילו היה ריה"ל שם בפי החבר הכרה מפורשת בכך שאנו בני ישראל היינו אכן הורגים בשונאינו הגויים מכת חרב והרג ואבדן, לא היה החבר תופס זאת כהתנהלות שיש בה גנות חברתית או מוסרית או משפטית, אלא סובר שיש בכך מידה מאוזנת של מלחמת קיום והגנה עצמית, ואף מלך הכוזרים היה סבור כמותו. עניינו של המלך היה רק לערער את דברי החבר שהליל את המעלה הדתית היהודית של קבלת דין שמים באהבה. הווה אומר, הריגת הגויים לא נזכרת כמעשה הנדון לגופו - אלא כסימן ורָאָיָה להיעדר מידת הכניעה בנפשותיהם של היהודים. ולפיכך, לו יצויר שעורכי הפוגרומים לא היו גויים כי אם יהודים משומדים, לא היה הטיעון של המלך נחלש במאומה. אם כן, **אין לקטע הזה דבר וחצי דבר עם שאלת יחסם של היהודים כלפי הגויים.**

א. פגשתי לראשונה את הביאור השגוי במאמר 'ספר הכוזרי ומשמעותו' מאת פרופ' יעקב לוינגר ז"ל⁷: "ר' יהודה הלוי יודע יפה שאותן תכונות אצילות שהוא מייחס כאן ליהודים אינן אלא תוצאה של תנאים היסטוריים סוציולוגיים, אבל כאשר תמצא ידם של היהודים להרוג - אף הם יהרגו. במכתבו המפורסם לעורך 'הארץ' משנת תרפ"ב כתב אחד העם שלפני הרבה שנים הוא אמר ש'יהודי ודם היש לך שני הפכים גדולים מאלו?' - אולם בינתיים נוכח שניגודים אלה אינם עקרוניים כלל ועיקר⁸. דבר זה שבשביל אידיאלוג תמים מסוגו של אחד העם היה בבחינת חידוש גדול, היה לו לר' יהודה הלוי דבר פשוט וברור".

6 הערכה סבירה ביותר היא שאילו היו הקהילות היהודיות חזקות מספיק ובעלות יכולת צבאית היו אכן משיבות מנה אחת אפים לשונאיהן (כפי שנהגו למשל בימי מרדכי ואסתר), מאחר והקם להרגן השכם להורגו. התורה והתלמוד אינם מטיפים להגיש את הלחי השניה למי שסטר על לחיך הראשונה, ובפרט בתגובה לשפך דם יהודי. עם זאת, אפשר שהיהודים היו נמנעים בפועל מתגובה מלחמתית אגרסיבית בשל שפלות הנפש וחרדתה פרי המצב הגלותי הארוך, על דרך שכתב הרבא"ע בבני ישראל ההולכים במדבר לקראת מלחמת כיבוד הארץ (ראה פירושו לשמות יד, ג).

7 'תרביץ' כרך מ תשל"א עמ' 472.

8 דברי אחד העם מוסבים כלפי השמועה שהתפשטה בתרפ"ב אודות צעירים יהודים שהרגו בארץ ישראל ילד ערבי חף מפשע כנקמה על התנפלויות מצד ערבים. אולם לוינגר לחלוטין לא מדייק. אחד העם מתנסח "אם אמת הדבר שמספרת השמועה הנזכרת... האמנם זהו חלום שיבת ציון... שנבוא לציון ונטמא את אדמתה בשפיכת דם נקי?" הווה אומר, אחד העם איננו קונה את השמועה כאמת, אלא מדבר כמוכיח בשער על צד שבעתיד תתברר השמועה כאמתית.

אבל כאמור, ביאורו של לוינגר מנותק מהקשרו כפי שהסברנו, והוא זר לחלוטין למשמעותם הפשוטה והבהירה של דברי ריה"ל המשתקפים בדיאלוג זה.⁹

ב. ד"ר מיכה גודמן, מחבר 'חלומו של הכוזרי', נקט בספרו (עמ' 199) בדרך שפירשנו אנחנו לעיל את סעיפים ק"ג-קטו, אף שלא נכנס לפרטי ההסבר. אך הוא עצמו בראיון לעיתון 'הארץ'¹⁰, ראיון שנתן זמן קצר אחרי יציאת הספר לאור, הופך עורו באומרו: "החבר מתחיל להתרברב ולתאר כמה היהודים הם מוסריים, העם המוסרי בעולם, כל הדתות הורגות וקוראות להרג ורק היהודים לא. ואז המלך אומר לו שהיהודים לא הורגים רק בגלל שאין להם כוח, וביום שיהיה להם כוח גם הם יהרגו... החבר נותר ללא מענה... אני חושב שספר הכוזרי לא נותן תשובה כי הוא רוצה שאנחנו נהפוך לתשובה".

הרישא¹¹ כמו גם הסיפא של דבריו לא היו ולא נבראו.

ג. לאחרונה (תשע"ח) יצא לאור ספר בשם 'עליון על כל הגויים' מאת פרופ' חנה כשר, ולו כותרת משנה: 'ציוני דרך בפילוסופיה היהודית בסוגיית העם הנבחר'. וכך היא כותבת (עמ' 229-228): "...ההיסטוריה של הדורות האחרונים הוכיחה כי בשם תודעת העם הנבחר ניתן לבצע פשעים שלא היה כדוגמתם. דווקא ר' יהודה הלוי, מי שנחשב לגזען, שם בפיו של החבר היהודי דברי הסכמה להעלאת חשש מכך שההתנהגות המוסרית מקורה באוזלת כוח... למרבה הצער היה בישראל גם מי שהשמיע וכתב, ותלמידיו ומיישמי שיטתו בפועל אינם הולכים ומתמעטים: 'אין שאר האומות נקראות אדם, ולעומת הקדושה והטהרה של ישראל יש רק טומאה וחוסר קדושה בעמים... גוי הוא רשע מרושע... ואף אסור להצילו אם הוא נוטה למות, כי מצוה לבער את הרע מקרב העולם (מאיר כהנא. אור הרעיון)".

הגב' כשר מפרשת גם היא את הדיאלוג בין המלך לחבר כעוסק במוסריות שבין

9 שנתיים לאחר מכן פורסם המאמר מ'תרביץ' כפרק עצמאי בספרו של לוינגר 'בין שגרה לחידוש' תשל"ג. וכפלא הוא בעיניי שלאורך השנתיים שעברו לא הבחין איש בדבר, ולא ראה לנכון להאיר ולהעיר לפרופ' לוינגר בנדון זה. יש גם לציין ש'אחד העם' בעצמו, שבוודאי הכיר את ספר הכוזרי, לא עלה על דעתו שזהו הפירוש הנכון בפיסקה זו, אחרת בוודאי היה מזכיר אותה בדבריו. גם בספר 'אפס דמים', להגנת היהודים מפני עלילות הדם, שחיבר יצחק בער לוינסון ברוסיה בשנת תרל"ט, ספר ארוך ומפורט הערוך כדיאלוג בין מלומד נוצרי לחכם יהודי, ובו הושמו בפי הנוצרי טענות שונות המבקשות להן אסמכתאות ממקורות היהדות, והמתווכח היהודי מפרק אותן אחת לאחת - לא הוכנס לדיון סעיף זה מספר הכוזרי, למרות שהכוזרי נזכר בספר כמה פעמים.

10 תחת הכותרת: ד"ר מיכה גודמן חולם על דתיות אחרת, בתאריך 12.12

11 ריה"ל מעלה על נס לא את מוסריותם החברתית של היהודים, אלא את הנטייה הרחבתית שלהם. ראה מאמר ראשון סעיף קג. בנוגע לסיפא של דברי גודמן, אין צורך להוסיף על הדברים שהסברנו והוכחנו למעלה.

אדם לחברו ובין אומה לחברתה, אך כפי שהראינו - ביאור כזה אינו מחובר לענייני של הדיאלוג¹². כשר מרחיקה לכת כשהיא ממקמת את דיונה בהודאת החבר "מצאת חרפתי מלך כוזר", בין ציון האכזריות הנאצית לבין ציטוט קטע חריף מכתבי הרב מאיר כהנא. לפי הבנתה מאשר רבי יהודה הלוי כי קיים חשש שנוהגם המאופק והעדין של יהודים כלפי גויים אינו מעיד על גובה מוסרי במישור החברתי, ואפשר שבתנאים ונסיבות אחרות רמה מוסרית נחותה או אפילו מזהמת הייתה מתפרצת ונגלית. כואב לחשוב שהמחברת המוערכת, המלמדת עשרות שנים במוסדות אקדמאיים ועתה כתבה ספר הממצה את ידיעותיה וחקירותיה בנושא בחירת ישראל, שוטחת בסיום הספר, באפילוג המהווה את אקורד הסיום של הספר, את הפירוש חסר הבסיס הנדון. לפיכך, בטרם ייקבע הפירוש הטועה והמטעה הזה כתורה מסיני, ראיתי לנכון לשטוח את הדברים לעין הקורא.

ד. פרופ' ידידיה שטרן, יוצא ישיבת כרם ביבנה, לשעבר דקאן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן, פרסם באוקטובר 2016 באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה מאמר בשם 'אות קין' (בשיתוף עם נסרין חדאד חאג'-חיא). להלן קטע ממאמרו: "רבי יהודה הלוי, בחיבורו 'הכוזרי' מלפני 900 שנים, חזה את טבח כפר קאסם: במהלך הוויכוח הספרותי בין 'החבר' היהודי לבין מלך כוזר, קובע המלך שאילו היהודים היו שולטים במיעוט אחר היו מתעמרים בו: 'וכאשר תמצא ידכם תהרגו'. והחבר, בכנותו, מודה: 'מצאת מקום חרפתי, מלך כוזר'. מדינת ישראל התיימרה להוכיח לפילוסוף הימביניימי שטעות בידו כאשר הבטיחה, לעצמה ולעולם, במגילת העצמאות, לקיים שוויון זכויות לכל האזרחים 'בלי הבדל... גזע'. ואולם, כפי שעולה גם מעמדות הציבור היהודי וגם מהנתונים בשטח, הבטחות לחוד ומציאות לחוד". ואני אומר: רבי יהודה הלוי לחוד, והפירוש המאולץ והכוזב הזה של הפרופסור המכובד הזה לחוד.

ה. יוכי ברנדס היא סופרת ומורה לתנ"ך¹³. אלו דבריה: "אחד המשפטים הכי אמיצים בתרבות היהודית נמצא בספר 'הכוזרי', שנכתב לפני קרוב לתשע מאות שנים. רבי יהודי הלוי מתאר ויכוח בדיוני... אין צורך לומר שרבי יהודה הלוי משמיע

12 כשר גם לא דייקה בניסוחה לעיל "דווקא ר' יהודה הלוי שם בפיו של החבר היהודי דברי הסכמה, **להעלאת חשש** מכך שההתנהגות המוסרית מקורה באזלת כוח", שכן המלך הוא זה אשר מעלה את החשש, ואילו החבר במענהו לא מעלה כל חשש וספק - רק קובע ומצייר בפסקנות את אופי עמדתה ההכריתית-רגשית של החברה היהודית, בשאלת הכניעה לאלוקים. כאן נוסף: החבר בוודאי מסכים עם ההיגיון הכללי הפשוט, שאין ללמוד על מוסריותו החברתית של אדם [או של קבוצה] אם לא היה סיפק בידו לבצע מעשה בלתי מוסרי. רק שהיגיון זה לא נוגע ולא כלול בדיאלוג דידן.

בשם החבר טיעונים מנצחים, שמותירים את מלך כוזר פעור פה. אך לא תמיד. כאשר החבר אומר בגאווה שעם ישראל אינו הורג עמים אחרים, משיב לו מלך כוזר בלעג: "וכאשר תמצא ידכם תהרגו". אתם לא הורגים כי אתם חלשים. כאשר תהיו חזקים, כן תהרגו. אתם כמו כולם. בדיוק כמו כולם. היינו מצפים שהחבר יכריז בביטחון: אנחנו לא הורגים כי אנחנו מוסריים, לא בגלל שאנחנו חלשים. אבל הוא מרכין את ראשו ומודה בפה מלא ובבושת פנים: "מצאת מקום חרפתי, מלך כוזר".

שוב אותה פרשנות חסרת שחר כקודמותיה¹⁴.

נוכל לאפיין ולדרג את חמשת הווריאציות של הביאור השגוי. בדברי ברנדס התחזית "וכאשר תמצא ידכם תהרגו" הינה קביעה נחרצת ממש. גם אצל הפרופסורים לוינגר ושטרן תחזית זו ודאית. ד"ר מיכה גודמן מותיר את העניין מעט עמום, ורק פרופ' כשר נזהרה בניסוחה, וכתבה "ר' יהודה הלוי... שם בפיו של החבר היהודי דברי הסכמה להעלאת חשש מכך שההתנהגות המוסרית מקורה באזלת כוח". אולם אף היא שגתה כאמור בהוצאת הדיאלוג מהקשרו, וכנ"ל.

* * *

לסיכום: הסכמת החבר לדברי התוכחה של המלך נסובה אך ורק על אי הקבלה השלמה ע"י עם ישראל של עונש הגלות מתוך כניעה לאלוה ולתורתו. לא הייתה כלל בדברי ריה"ל התייחסות לאפשרות של התנהגות אלימה כלפי אויבים אם עם ישראל היה שולט ולא נשלט, וכמובן שגם לא 'הודאה באשמה', בניגוד גמור לדברי כמה מלומדים בימינו.

14 אפשר שהכותבת, אשר התנערה כידוע מבית חינוכה החרדי, מטיביעה בלשונה החרפה את טעמה האישי המר (אולם ע"י בספר 'אשל אברהם' מאת הרב אברהם חפוטא (תשס"ג) ראש ישיבה בתל אביב, שבעמ' שמב-שדמ גם הוא מקשר בתמימות את דברי מלך כוזר למישור המוסר החברתי, אך הוא מוסיף: "וכנראה שהיו אז גם יהודים קשים", וכוונתו שבדרך כלל יהודים אינם נוהגים עם גויים באלימות וחוסר הגינות). יש לציין שני מאמרים פרי מקלדתי הפורשים יריעה רחבה הנוגעת בסוגיה זו שפורסמו בעבר, האחד באכסניה נכבדה זו (המעין מז, א תשס"ז) בשם: שלא עשני גוי' - ברכת 'הנעה'; השני בכתב העת **מים מדליו**, מכללת ליפשיץ. תשס"ח-תשס"ט, בשם: עם הבחירה ו'איוב' האנושות. נקודות חשובות נוספות נתבררו בספרי 'כנפי רוח' עה"ת, תשע"ז, מאמר 42 'העורף הישראלי', וכן מאמר 85 'בחירה וסגולה', ומאמר 5 'מקור הברכה'.

